

Ольга Головченко

ГОЛОВЧЕНКО Ольга Віталіївна – кандидат філософських наук, доцент фінансово-правового коледжу Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів – історія філософії, етика та естетика, діловий етикет.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕТАФІЗИКИ М.Я.ГРОТА

У статті висвітлюються основні положення метафізики вітчизняного філософа М.Я. Грота. Доводиться, що його метафізика була оригінальним ученням, в якому способом розуміння світобудови виступав монодуалізм, методом пізнання – метод почувань, а домінуючим принципом дослідження був принцип психологізму.

Ключові слова: метафізика, монодуалізм, психологізм, почування.

Метафізика є тим науковим ґрунтом, на якому визрівають відповіді на багато наукових проблем. Чим органічніше вибудовані основні положення метафізики, тим більш творчим може бути підхід до їх розв'язання.

Відкриття малодосліджених імен у вітчизняній філософії сприяє відновленню скарбниці української філософської думки, з якої можна черпати ідеї для вирішення багатьох теоретичних і практичних питань сучасності. Одним з таких імен є ім'я М.Я.Грота, який в часи російської імперії тривалий час викладав на Україні в навчальних закладах Ніжину, Одеси і Харкова, а в Москві заснував журнал, що став відомим під назвою «Питання філософії».

Метафізичне вчення М.Я.Грота в науковій літературі і досі не оцінене належним чином. Причому не тільки українськими, а й російськими дослідниками. Дорядянські науковці більше вивчали еволюцію його поглядів, ніж суть філософської концепції. Деякі з них (В.Зеньківський, Г.Лопатін, Н.Лосський, В.Соловйов) виправдовували це її незавершеністю. Окремі науковці (Ю.Айхенвальд, П.Соколов, Е.Спекторський, Г.Шпет) переймалися внеском М.Я.Грота у пропаганду філософії в широких колах громадськості або в розвиток академічної філософії (Е.Радлов). Інші звертали увагу на релігійний бік його вчення (А.Введенський, Л.Толстой, А.Козлов, Г.Челпанов). У радян-

© О. В. Головченко, 2014

ський період ім'я М.Я.Грота лише двічі загадувалося в філософських енциклопедіях, де його було представлено як викладача і інтерпретатора історії філософії. В пострадянську добу досліджувалися лише етичні (М.Лук) і психологічні (В.Роменець) аспекти гротівського вчення.

В даній статті ставиться за мету висвітлити основні положення метафізичного вчення М.Я.Грота, показати їх оригінальність і неповторність, оцінити їх зв'язок з українською філософською традицією.

Постать М.Я.Грота нагадує постать М.Гоголя в літературі, який хоча і писав російською мовою, проте наскрізь був просякнутий українським духом. Цей дух відчувається у філософському вченні М.Я.Грота, яке має незліченно багато дотиків до філософії Г.Сковороди і П.Юркевича. Заглибленість його у психологію – це відлуння і продовження української філософської традиції кордоцентризму. Але М.Я.Грота, який був за походженням німцем і глибоко знав західну європейську філософію, вдалося настільки міцно і органічно переплести її з українською, що його вчення і сьогодні вражає своєю самотністю. Особливо унікальною є метафізична концепція М.Я.Грота, у якій він зробив провідним принцип психологізму і сформулював поняття монодуалізму.

Зробивши відбір історико-філософського матеріалу, необхідного для побудови нової метафізики, М.Грот, перш ніж вмонтувати його у власну систему, оцінив загальний стан метафізичної науки, представив своє бачення того, якою повинна бути нова метафізика й у чому повинні полягати її головні завдання. Важливість розв'язання цих завдань полягає в тому, що, як писав М.Хайдеггер, «метафізика, у всіх своїх видах і на всіх історичних щаблях є особливим роком, але, можливо, також і неминучий рок... її передумова ... його планетарного панування» [1, с. 218].

Оцінюючи метафізичні системи, що існували в історії філософії, М.Грот відзначає, що «найбільш повні системи метафізики прагнули, виходячи з одного основного начала, зв'язати з ним внутрішнім логічним зв'язком всі інші начала й створити, таким чином, всеосяжне і всебічне світоспоглядання» [2, с. 195]. Однак вони, на його думку, не зуміли повною мірою розкрити проблеми людського буття у всій його багатогранності.

Одні, віддавши перевагу розумному початку в людині перед чуттєвими, звели її до суб'єкта пізнання. Інші, віддавши перевагу одній з чуттєвих сторін людини перед іншими чуттєвими сторонами: моральною – в І.Канта, вольовою – у А.Шопенгауера, естетичною – в Г.Гегеля й т.д., збіднили зміст її духовного життя. Більше того, стверджує М.Грот, вони скептично оцінюють можливості перетворення людського буття

самою людиною й не бачать все зростаючої в історичному розвитку сили й значення її почуттів, душі й психіки в оволодінні світом.

Усунути існуючий у метафізиці розрив між раціональною й чуттєвою сторонами людського буття, між об'єктивною стороною свідомості, регульованою розумом, і психологічною стороною людського існування, регульованою почуттями, може, на думку М.Грота, тільки врахування філософом психологічного чиннику людського існування. Цей психологізм, тобто зорієнтованість на психологічну сторону людського існування, говорить М.Грот, надзвичайно необхідний. Неврахування психологічної сторони призводить до раціоналізації людини й надмірного спустошення її внутрішнього світу.

Психологічне виступає основою цілісності особистості, зв'язуючи душу й тіло воедино й вирівнюючи тим самим особистість у бік гармонії. Разом з тим, психологічне є необхідним чинником при вирішенні найрізноманітніших філософських проблем і корінного протиріччя кантівської системи, зокрема. М.Грот розглядає метод почуття як філософський, називаючи його методом суб'єктивної індукції в протилежність науковій об'єктивній індукції. «Ап'іорний метод метафізики, – пише він, – і є методом почуття» [3, с. 158].

За допомогою даного методу М.Грот вирішує питання про пізнаванність сутності «речей у собі» і Бога, над яким билися багато філософів, але, на його погляд, так остаточно й не вирішили. Пізнання, пише він, робить своїм об'єктом тільки незмінне. Платон це незмінне відокремлював від змінюваного й виділяв в особливий світ реальностей, доступних тільки розуму, світ ідей. Душа живе в цьому світі до народження, споглядає ідеї, а в кінцевому, земному житті – пригадує.

Аристотель, на думку М.Грота, був проти цього відділення сутностей від речей. Сутності існують у самих речах, поряд з «речами в собі». «Декарт явно прийняв точку зору Аристотеля у своєму вченні про субстанції, атрибути і модуси, а за Декартом пішли тим же шляхом Спіноза, Лейбніц, Вольф, Кант, Шопенгауер і з ними вся новітня філософія, причому до Канта всі були впевнені в пізнаванності сутностей» [4, с. 140].

І.Кант поставив межу пізнанню, представивши сутності (ноумени) фікціями. Якщо це твердження прийняти, розмірковує М.Грот, то багато метафізичних систем зруйнуються, тому що метафізика будується на контрасті сутності і явища. «Вся метафізика, яка є «філософією ноуменів», – пише він, – сама собою зникне, а з нею зникнуть і всі сучасні форми метафізичної філософії: матеріалізм, спиритуалізм, ідеалізм, сенсуалізм і їхні родичі, тому що розбіжності й особливості всіх цих філософій стосуються саме питань про природу ноуменів або

сутностей речей, про можливість пізнання й про спосіб цього пізнання» [4, с. 143].

Щоб урятувати метафізику, переконаний М.Грот, потрібно показати як можливо пізнання сутності речей. У зв'язку з цим він змінює загально визнаний погляд на метафізику, який утвердився в сучасній йому філософії і дістався в спадщину від І.Канта. Визнаючи, що метафізика становить загальну основу й загальний метод філософії, він значно розширює її межі і можливості. «Метафізика як наука, – пише він, – є дослідження й визначення загальних форм і законів духу (розуму й волі) у пізнанні дійсності, а також у впливі його на дійсність» [2, с. 200].

Своєрідністю метафізики, на думку М.Грота, є те, що це не дослідна, а умоглядна наука. Незважаючи на те, що її методом дослідження є метод почуття, вона, пише М.Грот, «спираючись на почуття, будується все-таки думкою й бере своє підґрунтя в науки» [3, с. 158]. Метафізика є «наукою, що прагне умоглядно визначити абсолютно достовірні й обов'язкові – не тільки для нашого уму, але й для об'єктивної діяльності – якісні відносини явищ досвіду» [2, с. 202].

М.Грот розмежовує метафізику й філософію, відзначаючи, що метафізика намагається перевести в поняття схоплені почуттями вищі ідеали й цілі й звільнитися від випадковості й суб'єктивності почуттів. Вона відбиває суть філософського пізнання, яке полягає в переробці почуттів у поняття. Але метафізика, говорить М.Грот, ще не вся філософія. У філософії, окрім метафізики як «наукового елемента», завжди присутній суб'єктивний елемент почуття й творчості, нерозривно пов'язаний з душевним ладом особистості й народу.

«Філософія, – пише він, – прагне примирити думку й почуття, науку й релігію, і скласти їх в одне ціле бачення» [3, с. 158]. Вона «не є тільки наукою, а є, насамперед, внутрішнім процесом суб'єктивного зростання людини, процесом творчості; ірраціональним розвитком почуття й волі (до раціональної системи ідеалів і принципів)» і постійно носить національний характер [5, с. 165].

У метафізиці ж такий елемент відсутній і вона не може бути національною. «Людина, – пише М.Грот, – носій всесвітніх начал, одне із втілень світового розуму. Як приватний прояв всесвітнього розуму – вона метафізик, математик, астроном, фізик, хімік та ін., яка не відає, що в ідеалі – ніякої національності; як суб'єктивно-цільна індивідуальність вона – художник і філософ, тобто носій суб'єктивно-цільного світогляду й одне з втілень національних особливостей духу» [2, с. 211].

Таким чином, розуміння метафізики в М.Грота в декількох пунктах істотно відрізняється від кантівського уявлення про неї. У М.Грота –

це «наука про поняття духу (розуму й волі)», на відміну від І.Канта, у якого вона є тільки «завершенням усієї культури людського розуму». Вона є достовірним пізнанням даних не тільки внутрішнього, але й зовнішнього досвіду. У І.Канта ж зовнішній досвід незбагнений, оскільки розсудок і розум не можуть проникнути в сутність ноумена.

Крім того, метафізика в М.Грота є не тільки «науковим елементом» і методом філософії, але й методом «впливу на дійсність». У І.Канта дійсність за допомогою метафізики змінити не можна, оскільки вона являється йому в заданих апіорних формах існування простору й часу. Для І.Канта більш важливою виявляється не дія, а бездіяльність, оскільки необхідність зовнішнього світу обмежує свободу людини. Нарешті, метафізика М.Грота здатна розкрити сутність людини й осмислити її буттєвий статус. У І.Канта людина як ноуменальна істота недоступна пізнанню, а, отже, недоступне пізнанню і її буття.

Розвиваючи своє бачення на метафізику, М.Грот відзначає, що вона, на відміну від дослідних наук, які досліджують явища тільки внутрішнього досвіду, вивчає умови будь-якого досвіду – не тільки внутрішнього, але й зовнішнього. «Метафізика, – зауважує М.Грот, – шляхом критики понять нашого розуму встановлює загальні якісні форми, критерії й закони будь-якого досвіду» [2, с. 205].

Вона може мати різні відділи. «Вона може досліджувати загальні форми і начала будь-якого досвіду і будь-якого душевного життя (тобто відповідати психології як дослідній науці – це метафізика у власному сенсі або ж вивчати основні форми якої-небудь спеціальної області душевного життя, наприклад, пізнавальної (теорія пізнання або метафізична логіка), моральнісної (метафізична етика) або естетичної (метафізична естетика або метафізика прекрасного)» [6, с. 7].

Пізнання істин метафізики або метафізичне пізнання, за М.Гротом, – це пізнання особливого роду. Воно є пізнанням духу, досягненням трансцендентного, надчуттєвого й тому націлене на пізнання світу в цілому. Ніяке інше пізнання не може пізнавати й корегувати метафізичні істини.

Поняття науки, гадає М.Грот, не охоплюють всієї дійсності, оскільки вони пізнають тільки те, що перебуває в часі й просторі, тобто явища фізичного життя, які супроводжують духовне буття. Духовні ж акти позачасові й позапросторові і не піддаються науці. «Наше внутрішнє життя, – пише він, – протікає за межами часу. Час не є формою внутрішнього, психічного, надчуттєвого досвіду. Час і простір психічних процесів недійсні. Це псевдо-час і псевдо-простір» [7, с. 188].

Своєю ідеєю про позачасовість психічних процесів М.Грот розвиває думку Р.Декарта про непротяжність психічного. «Духовний же наш

зміст, – стверджує він, – вічно є, і не тільки як потенція, можливість, але й як неперервний акт, – у глибині й під поверхнею нашої індивідуальної тваринної свідомості. Та неперервна самосвідомість особистості, суб'єкта, свого цільного і єдиного «Я», з його незмінною душевною організацією, з його постійними психічними, логічними, етичними й естетичними формами і законами буття, з його здібностями і силами, з його ідеями, ідеалами й прагненнями, які неперервно здійснюються і втілюються... Все це самосвідомість, яка включає й духовний зміст нашого досвіду, пам'яті, творчих сил, намірів, надій і мріянь» [7, с. 250].

Яким же чином, згідно М.Грота, метафізика здатна досягнути розвиток духу, його форми і закони? Завдяки почуттям, – відповідає він. У порівнянні з раннім етапом філософських шукань зрілий М.Грот поглиблює своє розуміння природи почуттів і значення їх у пізнанні й діяльності людини. Почуття мають тепер у нього цілком об'єктивну природу і є нічим іншим, як проявом у нас законів природи.

«Об'єкти, пише М.Грот, накладають свій відбиток на всі сприйняття й дії суб'єкта, не кажучи вже про те, що сам суб'єкт підпорядкований у своєму існуванні й діяльності законам об'єктивним» [5, с. 180]. Неправильно було б припускати, вважає він, що всі почуття відносні й суб'єктивні, у противному випадку виявилось б, що й усі принципи, цілі, ідеали пізнання й діяльності людини відносні й суб'єктивні, що суперечить дійсності.

«Почуття, – писав Ю.Айхенвальд, – втратило в очах Грота свою відносність і суб'єктивність і піднялося на високий щабель такого моменту, котрий безпосередньо ставить людину перед потаємною проблемою буття й дає їй відповіді на неї. Спонукальна сила або важіль науки, інтелектуальної діяльності – це властиве нам почуття істини або розумової гармонії. Нехай почуття є надбанням особистості, адже особистість – це відбиття світу і його законів, це мікрокосм, і тому його суб'єктивна оцінка всесвіту може й повинна перебувати в близькій відповідності з дійсним смислом і ціною світобудови» [8, с. 159].

У пізнанні, розмірковує М.Грот, почуття відіграють не менш важливу роль, ніж розум. Вони виробляють загальні норми й оцінки речей і діяльності людини, виступаючи, з одного боку, об'єктом дослідження розуму, а, з іншої, регулятивними принципами нашого ставлення до дійсності. Перероблені розумом почуття стають об'єктивною основою пізнання і діяльності людини, критерієм її знання.

«При відомій переробці почувань нашою свідомістю, – пише він, – вони здобувають значення не тільки важливої, але й цілком необхідної, достовірної й загальної основи пізнання внутрішньої сторони речей... Об'єктивність почуттів як критеріїв знання й діяльності є продуктом

усе тієї ж роботи ума, яка дає об'єктивний характер нашим уявленням і поняттям» [5, с. 163,176].

На ґрунті такої переробки почувань і почуттів, стверджує М.Грот, людський дух творить мистецтво, будує загальні принципи моральності діяльності й обов'язкові ідеали особистого й громадського життя, через які людині відкривається шлях до пізнання позамежного і містичного, яке здійснюється через ірраціональну переробку раціонального пізнання. Це стає можливим завдяки тому, що почуття містять у собі надчуттєві ідеали й, будучи переробленими в поняття, завжди зберігають в останніх свій ірраціональний зміст.

«Переробка відчуттів у поняття, – пише М.Грот, – уможливило раціональне пізнання наукою. Переробка почувань у почуття – художнє осягнення дійсності мистецтвом. Переробка матеріалу почуттів у поняття – пізнання цілей і належного філософією. Переробка матеріалу ідей у почуття уможливило вище містичне осягнення світових начал і смислу світового процесу [5, с. 180].

Основа такої переробки, на думку М.Грота, є раціональною. Але він називає її «вторинним ірраціональним пізнанням», на відміну від первинного, ще не обробленого розумом. Цей вторинний, вищий рід ірраціонального пізнання, згідно з ним, «виражається краще поняттями містичного, релігійного осягнення дійсності... Його відмінні особливості виражаються в понятті віри, що завжди доповнює й завершує знання» [5, с. 177].

Таким чином, специфікою метафізичного пізнання, за М.Гротом, є те, що воно одночасно раціональне й ірраціональне, наукове й інтуїтивне, а тому може проникнути в сутність, пізнати позамежне, а з ним і наше духовне буття. «Пізнання цілей, належного, обов'язкового, – пише він, – раціональне й наукове, тому що воно засноване на поняттях, і в той же час інтуїтивне й ірраціональне, тому що поняття мають об'єктом готовий ірраціональний зміст почуттів» [5, с. 177].

Джерелом раціонального пізнання є поняття, вироблювані логікою ума (М.Грот називає цей процес розумінням), джерелом інтуїтивного, ірраціонального пізнання – почуття, вироблювані логікою почувань (процес осягнення), які містять надчуттєві ідеали. «Інтуїтивне або ірраціональне пізнання почуттям, – пише він, – можна назвати осягненням на противагу раціональному пізнанню умом, яке виражається терміном розуміння» [5, с. 177].

Виходячи з цього, М.Грот відкидає кантівське судження про принципову непізнаваність духу. «В душевному світі, – пише він, – немає границі між сутністю і явищем. Те, що ми називаємо психічними «явищами» і психічною «сутністю», суть лише дві сторони того само-

го психічного факту: це дві сторони нашої свідомості – зовнішня й внутрішня, емпірична й метафізична» [8, с. 113].

М.Грот визнає твердження І.Канта доречним тільки в смислі вказівки на те, що наше знання має межу й границю. Усе, що лежить за межами нашого знання, говорить він, ми дійсно не можемо знати. Але ми можемо пізнавати сутності й трансцендентне. Переходячи від відчуттів і чуттєвих уявлень до понять, ми переходимо в той же час від явищ, що змінюються, до незмінних законів, і цей процес називається індукцією.

Є ще внутрішня суб'єктивна індукція – від явищ внутрішнього досвіду до осягнення законів внутрішнього буття, яка дозволяє проникнути в позамежне. Кожна людина, стверджує М.Грот, має особливе внутрішнє існування «для себе» і тільки в цьому смислі пізнання її обмежене й суб'єктивне. Але пізнання об'єктивне, достовірне і повне, коли воно нерозривно пов'язане з існуванням «для світу».

Завдання метафізики, каже М.Грот, полягає «в усуненні в сприйнятті чуттєвості всього відносного і випадкового, результатом чого повинна стати наявність у поняттях і почуттях загального, неминущого, для всіх людей обов'язкового» [5, с. 187]. Практичний розум і сила судження І.Канта, на його погляд, і є тими функціями ума, які пізнають за допомогою почуття істинні достоїнства і недоліки речей і виробляють об'єктивні цілі й ідеали [5, с. 167].

Метафізика М.Грота ставить собі грандіозну мету пізнати світ у цілому й виразити його в логіці особливих надмежних понять, представивши буття як людське існування. Тому й людина з її душею, чуттєвістю, розумом, волею й моральністю перебуває в центрі його метафізичної системи.

Існування людини визначається М.Гротом, виходячи із проблеми буття, й описується замкнутим колом. Людина, пише він, є породженням буття й повинна реалізовуватися в ньому. Це змушує її звертатися до метафізичних питань усвідомлення своєї буттєвості й осягати смисл буття. «Діяльність людини, – пише М.Грот, – визначається двома чинниками: самою людиною й світом, серед якого вона діє. Щоб діяти розумно людина повинна пізнати світ і саму себе, – закони, яким підпорядковане існування світу і її власне існування, смисл і призначення життя світу і її власного життя і діяльності» [2, с. 195].

Осягаючи навколишній світ і саму себе в битійствуванні, кожна людина, вважає М.Грот, прагне до вироблення власної метафізики, до власного розуміння і пояснення буття, через які виражається її індивідуальність, моральність і свобода. Пізнання людиною світу і самої себе закладає в ній фундамент майбутньої особистості, її духовності.

Духовність, за М.Гротом, становить стрижень особистості. «Дух наш, – пише він, – є сонце, що безупинно освітлює для нас світ як своє створіння. Цей світ рухається – але сонце стоїть, – суб'єкт залишається незмінним, єдиним, цільним і це єдине, ціле називається особистістю. Всі перетворення емпіричної, тваринної індивідуальності не здатні змінити цю єдину особистість» [9, с. 227].

Людське буття, говорить М.Грот, являє собою світ людської суб'єктивності. За своїм змістом це світ неосяжної, невичерпної й безмежно багатой духовності. На його думку, увесь існуючий світ володіє духовністю тією чи іншою мірою. Свідомість, дух, пише він, є основою внутрішнього буття всесвіту. Але відмінність світу людини від світу природи полягає в тому, що перший обдарований «духовним началом» незмірно більшою й вищою мірою й через «почуття або самосвідомість її відкривається внутрішній сенс життя всесвіту, його розумність і доцільність» [10, с. 18].

Тому світ людини є тим виміром, за яким можна судити про світ у цілому. У цьому вбачається переклик думки М.Грота з відомим висловлюванням Протагора про те, що «людина є мірою всіх речей суцїх – що вони існують, не-суцїх – що вони не існують» [11, с. 164].

Буття людини, відповідно до М.Грота, невіддільне від буття світу, оскільки людина є мікрокосмосом, невидимими нитками пов'язаним зі світом. Цими невидимими нитками виступає духовність, духовне начало, яке об'єднує все буття, керує ним своєю думкою і волею. Це начало є вічним, єдиним і особистим. Вічним – тому що існувало завжди й не знищиться в майбутньому. Єдиним – тому що зв'язує воедино буття людини і світу. Особистим – тому що у всьому і кожному, у чому воно проявляється, воно проявляється в неповторності з іншим так, що завжди зберігає свою індивідуальну сутність. Це начало і є Бог у розумінні М.Грота.

Як божество, воно володіє, по-перше, думкою, почуттям і волею, а, по-друге, психікою, розумом і моральністю. Бог, Єдине або начало усього існуючого, за М.Гротом, є «особистою свідомістю всесвіту» з його розумом, законами й гармонією, що має нескінченну думку, почуття і волю, які живуть у нашій кінцевій думці, волі й почутті. Божество, свідомість всесвіту – це сила, яка керує природою як живим організмом. Сила є основою світового життя.

Таким чином, у гротівському розумінні духовного начала з'єднуються й платонівське розуміння Єдиного як вищого блага, і брунівське Єдине як нескінченна, божественна й особиста свідомість всесвіту, і соловйовська Софія як абсолютне, жіноче, духовне першоначало. А отже, механістична концепція розуміння еволюції змінюється в М.Грота філософською ідеєю розвитку.

Будучи частиною космосу, людина виступає в М.Грота поєднанням двох начал: духовного, божественного і природного, матеріального. М.Грот реалізує тут платонівську ідею про єдність душі й тіла й соловйовську ідею про двоприродність людини. «Людина, за В.Соловйовим, є істотою двоїстою: властиве їй божественне начало звільняє її від тваринної природи, а ця остання робить її вільною щодо божества» [12, с. 54].

За М.Гротом, людина є єдністю чуттєвого, психологічного і раціонального, розумного. Як і В.Соловйов, у двоприродності людини він убачає зв'язок між кінцевим, минулим, матеріальним світом і світом вічним, нескінченним, божественним, трансцендентним. Саме завдяки єдності в людині божественного й природного начал, людина, на думку М.Грота, пов'язана зі світовим творчим і духовним началом, яким є Бог, і з навколишнім світом або природою.

Досліджуючи проблему Бога, М.Грот піднімає питання про зв'язок існування божественного, духовного начала у всесвіті з існуванням духовного начала в людині. Він стверджує, що завдяки цьому вічному духовному началу, людина наповнює матеріальну частину своєї природи (тіло) одухотворюючим змістом, одержуючи можливість творити й реалізовувати в собі вищі цінності й ідеали буття. Завдяки невичерпності свідомості всесвіту і різноманітному прояву її в людському бутті, пророкує М.Грот, пізнання й духовність людини не має меж удосконалюванню й для них в історії завжди знайдеться місце майбутнім поколінням.

У божественному началі, стверджує М.Грот, укорінена сутність людини. З його розвитком душа людини здобуває цільний, гармонічний зміст, а людина досягає свого вищого призначення у світі. Кожен повинен відкрити в собі цей божественне начало і розвинути його відповідно до своїх духовних запитів, бо без пробудження його і без актуалізації свого сутнісного потенціалу неможливо знайти сенс існування ні в природі, ні в суспільстві. Пізнавши й розвинувши свою вищу сутність, людина тим самим стикається з вищим буттям.

Єдина душа світового божественного начала лежить, на думку М.Грота, у всьому існуючому. Але в природі, як вона дана нашому спогляданню, вона має двоїсте начало, яке розпадається на дві постійно протилежні сили: «силу-дух» і «матерію-силу». Матерія при всій протилежності духу, припускає філософ, може мати в основі ту ж духовну природу. У досвіді вона відкривається нам як сила опору й інерції й тому відрізняється від активної «сили-духу» тільки як пасивна сила.

Матеріальне начало, стверджує М.Грот, є чимось пасивним, нетворчим, затримуючим розвиток і прогрес, ведучим до застою і смер-

ті. «Сила-Дух» має активність. «Силу-дух» він пов'язує з духовним, нематеріальним і обов'язково творчим. «Сила-дух» властива людині, котра освоює навколишній світ і свій людський світ. Процес розвитку «сили-духу» М.Грот розглядає як процес поневолення нею «матерії-сили», а розвиток матерії – як процес поневолення її «силою-духу», тобто як процес її одухотворення. Але «все в природі, попереджає М.Грот, обдароване активною силою і різними ступенями свідомості або духовності» [3, с. 15].

Таким чином, мислитель хоче примирити два різні начала – світ духу й світ матерії. Існують два основних способи вирішення цього завдання: монізм і дуалізм. Монізм зливає світ духу й світ матерії в одному всеосяжному началі. Дуалізм розділяє їх на два різних принципи, несумісних один з одним і зовсім самостійних. М.Грота не влаштовують обидва варіанти. Він уживає спробу примирити протилежності, сполучивши світ духу й світ матерії іншим способом. Для цього до своєї концепції метафізики для позначення першооснови світу він уводить новий термін – «монодуалізм» і від нього називає свою концепцію метафізики монодуалістичною.

Монодуалізм поєднує в М.Грота матерію й дух у поняття сили. «Споконвічний мій дуалізм думки й почуття, об'єктивного й суб'єктивного, науки й філософії, а потім науки й релігії, ще далі механізму доцільності, необхідності й свободи, егоїзму й альтруїзму та ін., – пише він, – перетворюється непомітно для мене в дуалізм матерії й духу, поєднаних в «поняття сили»» [3, с. 15]. Людська душа, за М.Гротом, є монодуалістичний принцип примирення матерії й сили, а Бог, божественне – монодуалістичний принцип примирення духу й матерії.

У процесі свого розвитку, стверджує М.Грот, «сила-дух» значно впливає на світ, перетворюючи й одухотворяючи собою все відстале, матеріальне й нетворче. Переборюючи «силу-матерію», вона веде до нового, до прогресу, до свободи волі, до добра, до краси. «Сила-дух», уважає М.Грот, дозволяє виявитися духовному началу в людині і розкритися у всій повноті в її душі. Вона є джерелом любові й ненависті, страху й надії, а також естетичних почуттів – прекрасного і потворного, інтелектуальних почуттів – істини й неправди, згоди й протиріччя, етичних почуттів – добра й зла, релігійних почуттів.

Душа виступає в людині визначальним чинником її розвитку й оновлення. Що таке душа? – запитує М.Грот. Матеріалізм, відповідає він, ототожнює поняття душі з поняттям сили. Насправді це не так. Оскільки з'ясувати, що таке сила, ми можемо тільки за допомогою самосвідомості нашого внутрішнього досвіду, а самосвідомість є активною силою й причиною всіх дій, то, отже, природа душі, вказує він,

повинна визначати природу сили. У такому випадку душа є мікрокосм, що має божественну природу. Розкривши її внутрішній зміст, ми відкриваємо для себе й істинно суще, і благе, і прекрасне. Звідси душу – саме очевидне й саме реальне буття у всесвіті.

Функціонування душі М.Грот пов'язує із законом збереження енергії, який притаманний «сили-духу». «Сила-дух», стверджує він, незнищувана. Вона завжди переходить із вільного стану в напружений, котрий завжди є тимчасовим, і підкоряється закону збереження енергії. Цей закон, говорить він, стверджує, що всі модифікації природних сил полягають лише в переході з їхнього прихованого стану в діяльний. Всі трансформації «сили-духу» є звільненням духовних енергій у природі з їхнім поступовим перетворенням.

М.Грот робить висновок, що аналогічні перетворення характерні й для душевного світу людини. Психічна енергія може існувати у формі певних здібностей, які можуть проявлятися більшою або меншою мірою в тій або іншій людині й приймати різну форму. «Сутність людини – специфічна психічна енергія, що проявляється з найбільшою інтенсивністю в сфері почуття. Душа – ряд внутрішніх психічних станів або актів людини» [9, с. 228].

В основу світового процесу М.Грот кладе шопенгауєрську волю до життя, вбачаючи в ній джерело всякого буття і розвитку, кваліфікуючи при цьому світову волю як прояв божественної сили, і, на відміну від А.Шопенгауєра, наділяючи її властивостями розумності й добра, незважаючи на те, що у світовій стихії з'єднуються дві протилежні тенденції: поряд із прагненням до вічного й універсального ідеалу буття прагнення до особистого егоїстичного існування. Одухотворити всесвіт, підсилювати імпульс його ідеального життя всією напруженою думкою й почуття – от вимога світової волі, яка у своєму моральнісному моменті є світова любов. «Воля в основі своєї –, пише М.Грот, – і є світова любов... зла воля є порушення закону світової гармонії в суб'єкті» [5, с. 180].

Світова воля, стверджує М.Грот, проступає в людині, але все, в остаточному підсумку, залежить від неї самої. Вона сама повинна виявити й реалізувати себе, зробити свій власний вибір. Будучи частиною всесвіту, космосу і виступаючи проявом «світової божественної волі», людина повинна придушити в собі егоїстичне начало, щоб пізнавати й творити буття, нескінченно вдосконалювати свій внутрішній світ, тому що тільки в процесі свого духовного розвитку їй відкривається божественне – прагнення до вищих цінностей та ідеалів, прагнення до пізнання свого призначення і смислу своєї екзистенції, прагнення до здійснення свободи.

Відкриваючи божественне в собі, людина активно творить світ своєї власної суб'єктивності і духовності, перетворюючи навколишню дійсність і втілюючи в ній ідеали буття, тим самим розвиваючи божественне начало у собі. М.Грот наділяє тут людину активною творчою силою – «силою-духу», вважаючи її перетворюючою силою дійсності. Це положення М.Грота про активну роль людської суб'єктивності йшло врозріз із соловйовським трактуванням цього питання.

Вищим продуктом світового процесу М.Грот називає духовну самосвідомість всесвіту, яка є результатом перетворення нижчих форм енергії у вищі і в яку вливаються самосвідомості окремих людей. «Сила-дух», на переконання М.Грота, тимчасово перебуває в людині. Тому сенс людського існування полягає в тому, щоб гідно прожити життя й залишити свою тимчасову оболонку, розчинившись у світовій стихії. Оскільки це можливо тільки при розкритті людиною творчого, духовного начала в собі, то завдання метафізики полягає в тому, щоб допомогти людині духовно розкритися й реалізувати смисл людського буття.

Висновки. Таким чином, метафізика М.Грота не є чітко оформленою й завершеною системою, але багато її положень дозволяють судити про те, що його концепція була дійсно оригінальним і неповторним кроком у розвитку вітчизняної філософії в постановці й вирішенні її деяких проблем. Так, метафізика в нього була не тільки пізнанням законів і понять розуму, але й волі (обоє включалися в поняття духу); методом метафізики служив метод почуття, а домінуючим принципом – принцип психологізму; способом розуміння світобудови став монодуалізм, чого ще не було в історії метафізики.

Більше того, М.Грот ув'язав свою метафізику не тільки з пізнанням духу, а й із впливом його на дійсність. Він підняв духовне начало у світі і в людині, але віддав йому пріоритет у розвитку саме людини, відкривши в ньому сенс людського існування. Віддавши належне божественному як способу поліпшення людських якостей і їхньому вдосконалюванню, він не відібрав у людини надію на свої сили й залишив їй можливість самій реалізувати себе й спробувати змінити світ.

Література

1. Хайдеггер М. Преодоление метафизики/ М. Хайдеггер // *Философия М.Хайдеггера и современность*. – М.,1991. – 214–232.
2. Грот Н.Я. Что такое метафизика? / Н.Я. Грот // *Философия и её общие задачи*. – Спб., 1904. – С.194–211.
3. Грот Н.Я. О направлениях и задачах моей философии/ Н.Я. Грот // *Философия и её общие задачи*. – Спб.,1904. – С.146–162.
4. Грот Н.Я. К вопросу об истинных задачах философии/ Н.Я. Грот // *Философия и её общие задачи*. – Спб.,1904. – С.122–146.

5. Грот Н.Я. Значение чувства в познании и деятельности человека/ Н.Я. Грот // *Философия и её общие задачи*. – Спб.,1904. – С.162–194.

6. Грот Н.Я. Критика понятия свободы воли в связи с понятием причинности/ Н.Я. Грот. – М.,1889. – 106 с.

7. Грот Н.Я. О времени / Н.Я. Грот // *Философия и её общие задачи*. – Спб., 1904. С.220–310.

8. Грот Н.Я. В очерках, воспоминаниях и письмах товарищей/ Н.Я. Грот. – Спб.,1911. – 410 с.

9. Спекторский Е.В. Разбор книги Грота «Философия и её общие задачи»/ Е.В. Спекторский // Грот Н.Я. *Философия и её общие задачи*. – Спб., 1904. – С.226–238.

10. Грот Н.Я. Задачи философии в связи с учением Дж. Бруно/ Н.Я. Грот. – Од.,1885. – 18 с.

11. Таранов П.С. Анатомия мудрости: 120 философов: В 2-х т/ П.С. Таранов. – Т.1. – Сімферополь, 1997. – 624 с.

12. Зеньковский В. История русской философии: В 2-х т/ В.Зеньковский. – Париж,1989. – Т.1. – 469 с.

Головченко О.В.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ МЕТАФИЗИКИ Н.Я.ГРОТА

В статье освещаются основные положения метафизики отечественного философа Н.Я. Грота. Доказывается, что его метафизика была оригинальным учением, в котором способом понимания миропорядка выступал монодуализм, методом познания – метод чувствований, а доминирующим принципом исследования был принцип психологизма.

Ключовые слова: метафизика, монодуализм, психологизм, чувствования.

Golovchenko O.V.

SUMMARY OF METAPHYSICS N.Y.GROT

The paper highlights the main provisions of domestic philosopher metaphysics N.Y.Grot. Proved that his metaphysics was the original teachings, which means understanding the world order monodualism performed, method of knowledge – a method of feeling, and the dominant principle was the principle of the study of psychology.

Keywords: metaphysics, monodualism, psychology, feeling.

Надійшла до редакції 21.06.2014 р.